

Сафонова Т. О.,
здобувачка,
Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – кандидатка філологічних наук,
доцентка **О. А. Сопіна**

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ

Сучасній лінгвістиці відомі різні види лексичних об'єднань: лексико-семантична група, семантичне поле, тематична група, синонімічний ряд та інші. Висунуте ще Л. Щербою положення про те, що «слова кожної мови утворюють систему, і зміни їх значень цілком зрозумілі лише всередині такої системи» залишається актуальним і на сьогодні.

Сукупність слів мови утворює її лексико-семантичну систему. Поняття системності лексики ґрунтується на двох ознаках:

- 1) лексична система як сукупність словникових одиниць (слів, зворотів, які є засобами називання);
- 2) лексична система як форма організації цих одиниць та засоби їх взаємозв'язку [4, с. 11].

Відомо, що досліджувати семантичні співвідношення між лексичними одиницями – метафоричними номінаціями – необхідно за допомогою аналізу семантичних мікросистем (синонімічних, антонімічних груп) та його наступного об'єднання з допомогою ідентифікаторів у більші семантичні класи [3].

У лексико-семантичній системі існують такі відношення:

- 1) внутрішньослівні (характерні для багатозначних слів),
- 2) парадигматичні,
- 3) синтагматичні,
- 4) асоціативно-дериваційні [6, с. 305–306].

Значення слів вступають між собою в парадигматичні відношення (відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їхніх значень), утворюючи різноманітні лексико-семантичні об'єднання. Ключовим словом насамперед є слово-домінанта лексико-семантичної парадигми. Домінанта в ній є її системоутворючою якістю, яка повідомляє «семантичну тему» всій парадигмі.

Як свідчить Л. Новіков, «...різні аспекти (чи різні види) значення тісно пов'язані і взаємодіють у межах єдиного цілого лексичного значення одиниці... Їх взаємозв'язок і взаємовідбитість пояснюється тим, що вони по-різному, з різних сторін характеризують ту саму сутність» [5, с. 123]. З іншого боку, всередині одного семантичного класу дієслова об'єднуються у дрібніші семантичні групи – замкнуті ряди лексичних одиниць однієї частини мови, об'єднані архисемою конкретного змісту.

Найбільшими парадигматичними об'єднаннями є лексико-семантичні поля – це групи слів зі спільним єдиним значенням для усієї групи. Наприклад, метеорологічне, темпоральне, спорідненості, мислення, переміщення лексико-семантичні поля. Найбільш повний опис теорії семантичного поля міститься у книзі Г. Щура [7] та монографії Ю. Караулова [1]. Обидва автори наводять численні визначення поняття поля, запропоновані вченими різних країн. Узагальнюючи ці визначення, можна зробити висновок, що центром, або ядром, семантичного поля є якийсь загальний зміст, ім'ям якого і називається все поле. Як відомо, семантичне поле утворюють слова різних частин мови, які можуть бути пов'язані прямими опозиціями, а можуть співвідноситися лише асоціативно.

У тематичну групу об'єднуються зазвичай лише іменники з конкретно-предметними значеннями, наприклад, назви частин людського тіла, назви населених пунктів, назви транспортних засобів, свійських тварин тощо. М. Кочерган вважає, що тематична група характеризується широкістю і відсутністю чітко вираженого зв'язку між окремими словами [2]. Такі угруповання слів мають загальне поняття та об'єднуються навколо нього; семемами відповідних лексем містять архісему, але не містять диференційних сем; позначені предмети об'єктивно відрізняються один від одного безліччю ознак, які не утворюють будь-якої системи.

Лексичні синоніми, тобто близькі чи тотожні за значенням слова, що по-різному називають одне й те саме поняття, але відрізняються один від одного або відтінками значення, або стилістичним забарвленням, або одночасно обома ознаками, утворюють у мові певну парадигму, інакше звану синонімічним рядом. Домінантою синонімічного ряду виступає, як відомо, «семантично максимально ємне та стилістично нейтральне (тобто не має додаткових стилістичних характеристик)» слово. Домінанту називають також стрижневим чи опорним словом синонімічного ряду.

Л. Новіков пише про те, що семантична близькість синонімів проявляється у збігу частини їх смислового змісту: певних лексико-семантичних варіантів (їх сім'ям), а також частини сем (компонентів) таких семем. У цьому сенсі синонімія – тотожність, але тотожність не слів, а окремих елементів їх смислової структури. «Синоніми семантично тотожні (еквівалентні) у межах певних значень або збіг частин значень взаємодіючих слів, взаємозамінні в тексті в межах, що відповідають їхньому загальному змісту (перетину їх смислового обсягу). Це їх найхарактерніші відношення» [5, с. 47].

У роботах О. Ахманової, М. Кочергана, Є. Кузнєцової, А. Уфимцевої, Ф. Філіна, Д. Шмельова та інших авторів поняття лексико-семантичної групи (далі – ЛСГ) сформульовано таким чином: це підрозряд слів у межах однієї частини мови, об'єднаних спільністю значення. Так, М. Кочерган пише, що ЛСГ – це «слова однієї й тієї частини мови, об'єднані однорідністю чи близькістю значення» [2, с. 128]. Проте, як зазначає

Л. Лисиченко, однієї лише спільності значення (семантичної близькості) слів недостатньо у тому, щоб дати визначення ЛСГ, обмежитися лише однією ознакою – означало б виключити щонайменше істотний елемент – загальну всім членів виділеної ЛСГ функцію позначення одної й того ж предмета дійсності, тобто предметно-логічну співвіднесеність [4, с. 78]. Є. Кузнєцова доходить висновку, що у ЛСГ входять «слова однієї частини мови, у яких крім загальних граматичних сем є як мінімум ще одна загальна сема – категоріально-лексична (архисема, класема)» [3, с. 52].

Однією із труднощів визначення конкретної ЛСГ є складність її меж. Нерідко ЛСГ виявляється неоднорідною за складом: у ній можна розрізнити ядро, що включає слова, безсумнівно, що стосуються цього спільного, і периферійні елементи, значення яких простежується не досить чітко, оскільки воно поєднується з іншими категорійними значеннями. У зв'язку з цим встановлення меж ЛСГ викликає труднощі, тому різні лінгвісти по-різному визначають склад групи.

Відомо, що слова всередині ЛСГ утворюють дрібніші, ніж ЛСГ, об'єднання, які називаються підгрупами (підпарадигмами), об'єднаними диференційною семою або базовим ідентифікатором – це синонімічні ряди, антонімічні пари, гіперо-гіпоніми тощо. Наприклад, в темпоральному ЛСП виділяються ЛСГ точних і неточних часових відрізків, а в межах цих ЛСГ виділяються мінімальні семантичні об'єднання: синонімічні ряди (*час, пора; день, доба*), антонімічні пари (*день – ніч, літо – зима, вічність – мить*); гіперо-гіпонімічні (родо-видові) відношення (*тюльпан, гвоздика, гладіолус, ромашка... – квіти; квіти, кущі, дерева... – рослини; січень, лютий, березень... – місяці; хвилини, години, дні, місяці, роки... – час*).

Синтагматичні відношення – це лінійні, контекстні зв'язки слова, його сполучуваність. Кожне слово поєднується не з будь-яким іншим словом, а тільки з певними словами. Наприклад, дієслова *гайнувати* і *розтринькувати* поєднуються тільки з одним словом – *час* і *гроші*, прикметник *безпробудний* – з двома – *сон* і *п'яниця*.

Синтагматичні зв'язки розкриваються в процесі реалізації значень слів саме в конкретних лексичних сполученнях. Між значенням слова та його сполучуваністю існує тісний зв'язок, а саме: значення слова зумовлюється його сполучуваністю, а розширення чи зміна сполучуваності слова (тобто вживання слова в незвичайних контекстах) призводить до зміни його значення.

Асоціативно-дериваційні відношення – це відношення слів по лінії словотворення, смислових асоціацій і фонетичних зближень. Оскільки слово має форму і зміст, це зумовлює двосторонні асоціативні зв'язки:

1) з формально близькими словами: *земний, наземний, земневодний* ← «суша» *земля* «ґрунт» → *земляний, землистий, землекоп*;

2) зі словами з близьким значенням: прикладом асоціативно-дериваційних зв'язків за змістом є слово *чорнити*, де зв'язок між значеннями «малювати в чорний колір» і «зводити наклеп на когось» суто

асоціативний; пор. ще: *ремісник* 1) «людина, що займається ремеслом»; 2) «той, хто працює шаблонно, без ініціативи», тут між наведеними значеннями немає спільних елементів значення (сем), а є тільки стійкі асоціації [6, с. 306].

Дериваційні відношення в лексичній системі поглиблюють, розширюють та доповнюють парадигматичні та синтагматичні відношення, тому їх ще називають епідегматичними.

Отже, лексико-семантична система української мови істотно відрізняється від інших систем мови, оскільки складається з неоднорідних елементів (лексем, сем, лексико-семантичних полів, лексико-семантичних груп тощо). Вона постійно поповнюється новими одиницями, адже лексика є тією ділянкою, яка пов'язує мову з об'єктивною дійсністю, з соціумом.

Література

1. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. Москва: Наука, 1976. 345.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ: Академія, 2010. 234 с.
3. Кузнецова Е. В. Лексикология русского языка: учеб. пособ. для филол. фак. ун-тов. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Высш. шк., 1989. 216 с.
4. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1997. 129 с.
5. Новиков Л. А. Семантика русского языка. Москва: Педагогика, 1982. 272 с.
6. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2004. 833 с.
7. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике. 3-е изд. Москва: ЭКМО, 2009. 264 с.